

Η νομική προστασία των δασών στις περιοχές του ευρωπαϊκού δικτύου NATURA 2000: η περίπτωση του δάσους Bialowieska (Πολωνία)

Γιώργος Μπάλιας

Δ.Ν., Δικηγόρος, Αναπληρωτής Καθηγητής,
Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ευρώπη διαθέτει μεγάλο πλούτο βιοποικιλότητας που κατανέμεται σε εννέα χερσαίες και οχτώ θαλάσσιες βιογεωγραφικές ενότητες, δεκάδες θαλάσσια τοπία και τοπία υπαίθρου και σε εκατοντάδες τύπους φυσικών ή ημιφυσικών οικοτόπων. Εκατοντάδες είδη πουλιών, θηλαστικών, ερπετών και ιχθύων καθώς επίσης και χιλιάδες είδη φυτών και ασπόνδυλων απαντώνται σε όλη την Ευρώπη εδώ και χιλιάδες χρόνια¹. Πέραν της χρησιμότητας που έχουν, για τους ανθρώπους, τα είδη και οι οικοτόποι, η βιολογική ποικιλομορφία, ως αποτέλεσμα δισεκατομμυρίων ετών εξέλιξης, αξίζει, επίσης, σεβασμού και προστασίας για την εγγενή της αξία. Να σημειωθεί ότι η έννοια της βιοποικιλότητας περιλαμβάνει την ποικιλότητα των ειδών, των γονιδίων και των οικοσυστημάτων.

Σε ό,τι αφορά, ειδικότερα, στα δάση θα πρέπει να τονιστεί ότι διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στη διατήρηση της βιοποικιλότητας στην Ευρώπη, καθώς το 50% περίπου των φυσικών οικοτόπων του δικτύου NATURA 2000 αποτελείται από δάση, ενώ το 25% όλων των δασών στην ΕΕ βρίσκεται εντός του δικτύου NATURA 2000. Υπάρχουν 81 δασικοί τύποι οικοτόπων του παραρτήματος Ι της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τη διατήρηση των οικοτόπων (στο εξής: οδηγία 92/43 ή οδηγία για τους οικοτόπους)² επί συνόλου 200 τύπων φυσικών οικοτόπων. Αξίζει να επισημανθεί ότι τα δάση επιτελούν σημαντικές οικονομικές λειτουργίες, αφού μόνο το 4% των δασών της ΕΕ έχουν μείνει άθικτα από τον άνθρωπο.

Η εφαρμογή των ρυθμίσεων της οδηγίας 92/43 στα δάση και στις δασικές εκτάσεις που βρίσκονται εντός του δικτύου NATURA 2000 οδήγησε σε συγκρούσεις που συνδέονται με διαφορετικά συμφέροντα και διαφορετικά διαχειριστικά παραδείγματα (π.χ. η σχέση διατήρησης της φύσης και της βιώσιμης παραγωγής ξυλείας). Θα πρέπει να τονιστεί ότι η υποβάθμιση ή και η καταστροφή του δασικού πλούτου στην

ΕΕ συνεχίζεται³ καθώς μόνο το 16% των δασών του δικτύου NATURA 2000 είναι σε «ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης» ενώ το 80% είναι σε «μη ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης»⁴. Οι ανωτέρω επιστημονικές αποκτούν μεγαλύτερη σημασία για την Ελλάδα διότι είναι από τα κράτη μέλη με την μεγαλύτερη δασοκάλυψη, ενώ η πανίδα και η χλωρίδα είναι από τις πιο πλούσιες της Ευρώπης με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τον ενδημισμό⁵.

Ι. Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΗΣ ΕΕ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΙΟΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑΣ

Α. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

Η προστασία των φυσικών οικοτόπων και των ειδών ανεδείχθη, από πολύ νωρίς, σε ένα σημαντικό πεδίο νομοθετικής και πολιτικής δράσης των θεσμικών οργάνων της ΕΕ. Η απαρχή έγινε με την υιοθέτηση της οδηγίας 79/409/ΕΟΚ για την προστασία της άγριας πτηνοπανίδας⁶, για να συμπληρωθεί στη συνέχεια με την οδηγία 92/43/ΕΟΚ για τη διατήρηση των οικοτόπων (στο εξής: οδηγία 92/43 ή οδηγία για τους οικοτόπους)⁷. Σ' αυτό το πλέγμα των ρυθμίσεων η οδηγία για

3. IUCN *Red List of Threatened Species. Regional Assessment* (Newbury, Information Press 2007.)

4. European Forest Institute, (2015) *Natura 2000 and Forests*.

5. ΥΠΕΚΑ, *Εθνική Στρατηγική για τη Βιοποικιλότητα*, Ιανουάριος 2014.

6. ΕΕ L 103 της 2.4.1979. Η οδηγία έχει τροποποιηθεί επανειλημμένα με οδηγίες της Επιτροπής προσαρμόζοντας κυρίως τα παραρτήματα στην τεχνική πρόοδο και στην εισδοχή νέων κρατών μελών. Κωδικοποιήθηκε με την οδηγία 2009/147/ΕΚ, ΕΕ L 20/7 της 26.1.2010.

7. Επίσης, στο θεσμικό πλαίσιο της ως άνω προστασίας, περιλαμβάνονται η οδηγία-πλαίσιο 2000/60/ΕΚ για τα ύδατα (ΕΕ L 327/1 της 22.12.2000), η οδηγία 2004/35/ΕΚ για την περιβαλλοντική ευθύνη (ΕΕ L 143/56 της 30.4.2004), όπως επίσης και η οδηγία 91/676/ΕΟΚ για τη νιτρορρύπανση (ΕΕ L 375/1 της 31.12.1991). Σε αυτές πρέπει να προστεθούν, η Σύμβαση της Βέρνης για την προστασία της άγριας ζωής και των φυσικών οικοτόπων στην Ευρώπη (Απόφαση του Συμβουλίου 82/72/ΕΟΚ της 3ης Δεκεμβρίου 1981 (ΕΕ L 38/1 της 10.2.1982) και Απόφαση του Συμβουλίου της 21ης Δεκεμβρίου 1998 (ΕΕ L 358 της 31.12.1998) και η Σύμβαση για τη

1. European Environment Agency, *Assessing biodiversity in Europe. The 2010 Report*.

2. ΕΕ L 206/1 της 22.7.1992.

τους οικοτόπους και η οδηγία για τα άγρια πτηνά αποτελούν, από κοινού, το σπουδαιότερο θεσμικό εργαλείο για τη διατήρηση της φύσης και της βιοποικιλότητας στην ΕΕ καθόσον παράγουν δεσμευτικά αποτελέσματα για τα κράτη μέλη⁸. Οι δύο οδηγίες απαιτούν από τα κράτη μέλη να εξασφαλίσουν, για τα περιλαμβανόμενα στα παραρτήματα είδη και οι τύποι οικοτόπων, τη διατήρηση ή/και η αποκατάστασή τους σε «ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης» σε όλη την επικράτεια τους. Ειδικότερα, για να επιτύχουν τον παραπάνω στόχο, οι οδηγίες απαιτούν να επιλεγούν οι τόποι και να οριστούν τα μέτρα διαχείρισής τους. Πρόκειται για τις Ζώνες Ειδικής Προστασίας (ΖΕΠ) και για τις Ειδικές Ζώνες Διατήρησης (ΕΖΔ) οι οποίες αποτελούν το δίκτυο Natura 2000 το οποίο περιλαμβάνει 26.000 χερσαίους και θαλάσσιους προστατευόμενους τόπους που εκτείνονται στα 28 κράτη μέλη, συνολικής επιφάνειας ενός εκατομμυρίου τετραγωνικών χιλιομέτρων. Το 18% των εδαφών και το 4% των υδάτων της ΕΕ (χωρικά και ΑΟΖ) έχουν οριστεί ως ΖΕΠ και ΕΖΔ⁹. (Ο κάτωθι πίνακας δείχνει το νομικό καθεστώς προστασίας των τόπων του δικτύου Natura 2000).

Νομικές πράξεις	Περιοχές Δικτύου Natura 2000	Πεδίο εφαρμογής
Οδηγία 2009/147/ΕΚ για τα άγρια πουλιά	Ζώνες Ειδικής Προστασίας	Τα περιλαμβανόμενα στο παράρτημα Ι σπάνια και ευπαθή είδη πουλιών και τα αποδημητικά είδη
Οδηγία 92/43/ΕΟΚ για τους οικοτόπους	Ειδικές Ζώνες Διατήρησης	Τόποι Κοινοτικής Σημασίας που συμβάλλουν σημαντικά στη διασφάλιση της διατήρησης ή της αποκατάστασης σε ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης τύπων φυσικών οικοτόπων (200 τύποι) και ειδών (πάνω από 1000 είδη φυτών-ζώων)

βιολογική ποικιλομορφία (Convention on Biological Diversity, 1992, UN Doc.UNEP/Bio.Div./Conf./L2, ILM (1992), σ. 822).

8. J. Verschuuren, "Effectiveness of nature protection legislation in the European Union and the US: The Habitats Directive and the Endangered Species Act" in M. Dieterich, J. van der Traaten (eds) *Cultural Landscapes and Land Use: The Nature Conservation-Society Interface* (Dordrecht/Boston/London, Kluwer Academic Publishers 2004) 41. N. de Sadeleer, "The Appropriate Impact Assessment and Authorisation Requirements of Plans and Projects likely to have significant impacts on Natura 2000 Sites" (2013) 1+2 *ELNI Review* 7.

9. Τα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα να ορίζουν τον ίδιο τόπο ως ΖΕΠ και ΕΖΔ ταυτόχρονα. Σ' αυτή την περίπτωση εφαρμόζονται σωρευτικά και οι δύο οδηγίες.

Β. Το άρθρο 6 της οδηγίας 92/43: Βασικά στοιχεία της αρχιτεκτονικής του

Το άρθρο 6 της οδηγίας 92/43 είναι αυτό που ορίζει πώς θα πραγματοποιείται η διαχείριση και πώς θα επιτυγχάνεται η προστασία των τόπων του δικτύου Natura 2000. Συγκεκριμένα, καθορίζει τη σχέση μεταξύ των απαιτήσεων για τη διατήρηση των τόπων και των πολιτικών σχετικά με τη χρήση γης και την ανάπτυξη δραστηριοτήτων στο χώρο¹⁰. Το άρθρο 6 § 1 αναφέρεται στην υποχρέωση των κρατών μελών να λαμβάνουν θετικά μέτρα ώστε να διατηρηθούν οι φυσικοί οικοτόποι και τα είδη που βρίσκονται σε μια ΕΖΔ σε καλή κατάσταση διατήρησης, σύμφωνα με τις οικολογικές απαιτήσεις τους. Βασικό θετικό μέτρο είναι η κατάρτιση σχεδίου διαχείρισης της ΕΖΔ.

Το άρθρο 6 § 2 επιβάλλει στα κράτη μέλη μια γενική υποχρέωση προστασίας η οποία «αποσκοπεί στην αποτροπή της υποβάθμισης και των ενοχλήσεων που θα μπορούσαν να έχουν σημαντικές συνέπειες από την άποψη των σκοπών της οδηγίας»¹¹. Συνεπώς, η υποχρέωση λήψης προληπτικών μέτρων συνιστά υποχρέωση αποτελέσματος¹². Αυτό σημαίνει ότι είναι παράνομη η δραστηριότητα που δεν διασφαλίζει ότι δεν θα υποβαθμιστούν οι οικοτόποι και δεν θα υποστούν ενοχλήσεις τα είδη με τρόπο που θα επηρεάζονται σημαντικά οι στόχοι διατήρησης¹³. Ωστόσο, η προστασία που παρέχει το άρθρο 6 § 2 δεν είναι απόλυτη λόγω της παρέκκλισης που εισάγει η § 4 του ίδιου άρθρου, η οποία ενεργοποιείται αφού έχει προηγουμένως διενεργηθεί η Δέουσα Εκτίμηση του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας 92/43¹⁴.

Η εκτίμηση των επιπτώσεων σχεδίων και έργων τα οποία ενδέχεται να επηρεάζουν σημαντικά περιοχές του δικτύου Natura 2000 προβλέπεται από τις διατάξεις του άρθρου 6, παράγραφοι 3 και 4 της οδηγίας 92/43, οι οποίες θεσπίζουν μια ειδική διαδικασία που είναι διακριτή από τη διαδικασία που προβλέπεται στη οδηγία 2011/92¹⁵ (στο εξής: οδηγία

10. European Commission, (2013) *Study on Article 6.3. permit procedure of Habitats Directive* 10.

11. ΔΕΕ, 14 Ιανουαρίου 2010, C-226/08, *Stadt Papenburg*, Συλλ I-131, σκ. 49. ΔΕΕ, 11 Απριλίου 2013, C-258/11, *Sweetman*, ECLI:EU:C:2013:220, σκ. 33.

12. ΔΕΕ, 20 Μαΐου 2010, C-308/08, *Επιτροπή κατά Ισπανίας*, Συλλ I-4281, σκ. 53-54. ΔΕΕ, 7 Φεβρουαρίου 2013, C-517/11, *Επιτροπή κατά Ελλάδος*, ECLI:EU:C:2013:66, σκ. 43.

13. ΔΕΕ, 24 Νοεμβρίου 2016, C-461/14, *Επιτροπή κατά Ισπανίας*, ECLI:EU:C:2016:895, σκ. 94. ΔΕΕ, 14 Ιανουαρίου 2016, C-141/14, *Επιτροπή κατά Βουλγαρίας*, EU:C:2016:8, σκ. 56.

14. Αναλυτικά για τη διαδικασία του άρθρου 6, παράγραφοι 3 και 4, βλ., Γ. Μπάλια, *Η Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στην ΕΕ* (Αθήνα εκδόσεις Παπαζήση 2018) 155-218.

15. ΕΕ L 26/1 της 28.1.2012.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

ΕΠΕ)¹⁶. Οι διατάξεις του άρθρου 6 είναι κρίσιμης σημασίας για την επίτευξη των στόχων της οδηγίας σχετικά με τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων και των οικοτόπων των ειδών, καθόσον ένα σχέδιο δεν εγκρίνεται παρά μόνο όταν η αρμόδια αρχή βεβαιώνεται ότι δεν θα παραβιάσει την ακεραιότητα του τόπου. Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι, οσάκις για ένα σχέδιο προβλέπεται τόσο η εν λόγω διαδικασία όσο και εκείνη της οδηγίας ΕΠΕ, τα κράτη μέλη διασφαλίζουν, όταν ενδείκνυται, ώστε οι ως άνω διαδικασίες να είναι συντονισμένες ή/και κοινές¹⁷.

Γ. Έργα ή σχέδια που υπάγονται στο άρθρο 6 § 3

Το πρώτο ζήτημα που τίθεται αφορά στον καθορισμό των σχεδίων που υπάγονται στην § 3 του άρθρου 6. Κατ' αρχάς, σε ό,τι αφορά στον όρο «σχέδιο» η Επιτροπή δίνει μια ευρεία ερμηνεία, καθώς συμπεριλαμβάνονται σε αυτόν όχι μόνο κατασκευαστικά έργα αλλά και επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον όπως π.χ., η εντατική γεωργία που απειλεί να καταστρέψει ή καταστρέφει τον ημι-φυσικό χαρακτήρα ενός τόπου¹⁸. Επίσης, το ΔΕΕ επισήμανε ότι να μην στην οδηγία για τους οικοτόπους δεν δίδεται ορισμός της έννοιας του «σχεδίου» έκρινε, όμως, ότι πρέπει να είναι ευρεία κατ'αντιστοιχία προς την έννοια του σχεδίου που περιλαμβάνεται στο άρθρο 1 § 2 της οδηγίας ΕΠΕ¹⁹. Συνεπώς, οποιαδήποτε δραστηριότητα διαθέτει στοιχεία από αυτά που αναφέρονται στο άρθρο 1 § 2 της οδηγίας ΕΠΕ εμπίπτει στην έννοια του σχεδίου του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας για τους οικοτόπους²⁰.

Επίσης, μία σημαντική παράμετρος του ζητήματος είναι αυτή που αφορά στο γεωγραφικό εύρος των επιπτώσεων των έργων ή σχεδίων. Όπως προκύπτει τόσο από τα σχετικά κείμενα της Επιτροπής όσο και από τη νομολογία του Δικαστηρίου, υφίσταται υποχρέωση εκτιμήσεως των επιπτώσεων

για τα ως άνω σχέδια ανεξαρτήτως εάν βρίσκονται εντός ή εκτός περιοχών του δικτύου Natura 2000²¹.

Ένα δεύτερο ζήτημα είναι αυτό που αφορά στη διαδικασία την οποία θεσπίζει το άρθρο 6 § 3 και 4 της οδηγίας 92/43. Τόσο από τη νομολογία του ΔΕΕ όσο και από τους ερμηνευτικούς οδηγούς της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προκύπτει ότι πρόκειται για μια ειδική διαδικασία εκτίμησης, διακριτή από τις διαδικασίες που προβλέπονται στην οδηγία ΕΠΕ και στην οδηγία για τη στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση (ΣΠΕ.)²² Ειδικότερα, σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ, η διαδικασία της οδηγίας ΕΠΕ, η διαδικασία της οδηγίας ΣΠΕ και εκείνη του άρθρου 6 § 3 και 4, της οδηγίας 92/43 είναι διακριτές μεταξύ τους καθόσον «... οι εκτιμήσεις δυνάμει της οδηγίας 85/337 ή της οδηγίας 2001/42 δεν μπορούν να αντικαταστήσουν τη διαδικασία του άρθρου 6 παράγραφοι 3 και 4 της οδηγίας 92/43 για τους οικοτόπους»²³:

Την ίδια προσέγγιση έχει και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία τονίζει ότι «υπάρχουν πολλές ομοιότητες μεταξύ των διαδικασιών που προβλέπονται για την ΣΠΕ και την ΕΠΕ (οδηγίες 2001/42 και 85/337 αντίστοιχα) από την μια πλευρά, και της Δέουσας Εκτίμησης (οδηγία 92/43) από την άλλη. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι αποτελούν μία και την ίδια διαδικασία, καθόσον υπάρχουν σημαντικές διαφορές. Έτσι, η Στρατηγική Περιβαλλοντική Εκτίμηση και η Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων δεν μπορούν να αντικαταστήσουν ή να υποκαταστήσουν την Δέουσα Εκτίμηση διότι καμία διαδικασία δεν επικαλύπτει η μια την άλλη»²⁴.

Δ. Η Δέουσα Εκτίμηση (άρθρο 6 § 3)

Το άρθρο 6 § 3 της οδηγίας για τους οικοτόπους ορίζει ότι υποβάλλεται σε εκτίμηση κάθε σχέδιο μη άμεσα συνδεδεμένο ή μη αναγκαίο για τη διαχείριση του τόπου, το οποίο είναι δυνατόν να έχει σημαντικές επιπτώσεις στον τόπο είτε καθεαυτό είτε από κοινού με άλλα σχέδια. Επομένως, η μόνη προβλεπόμενη εξαίρεση αφορά στα άμεσα ή αναγκαία για τη διαχείριση του τόπου σχέδια. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διευκρίνισε ότι στη διαδικασία του άρθρου 6, παράγραφος 3 υπάρχουν τα δύο αρχικά στάδια, η Προκαταρκτική Εκτίμηση (Screening) και η Δέουσα Εκτίμηση (Appropriate Assessment). Στα παραπάνω δύο στάδια προστίθεται ένα τρίτο

16. ΔΕΚ, 7 Σεπτεμβρίου 2004, C-127/02, *Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee, Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels v Staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij* ('Waddenzee'), Συλλ I-7405, σκ. 38.

17. Άρθρο 2 § 3 της οδηγίας ΕΠΕ.

18. European Commission, (2000) *Managing Natura 2000 Sites: The Provisions of Article 6 of the 'Habitats' Directive 92/43/EEC* 31-32.

19. ΔΕΚ, 7 Σεπτεμβρίου 2004, C-127/02 *Waddenzee*, ό.π. σκ. 23-29. Να υπενθυμίσουμε ότι το άρθρο 1 § 2 της οδηγίας ΕΠΕ ορίζει την έννοια του σχεδίου ως ακολούθως:

«- η υλοποίηση κατασκευαστικών εργασιών ή άλλων εγκαταστάσεων ή έργων,

- άλλες επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον ή το τοπίο, στις οποίες περιλαμβάνονται και οι επεμβάσεις που αφορούν την εκμετάλλευση των πόρων του εδάφους».

20. ΔΕΚ, 7 Σεπτεμβρίου 2004, C-127/02 *Waddenzee*, ό.π. σκ. 27.

21. ΔΕΚ, 10 Ιανουαρίου 2006, C-98/03, *Επιτροπή κατά Γερμανίας*, ό.π. σκ. 32. ΔΕΕ, 21 Δεκεμβρίου 2016, C-444/15, *Associazione Italia Nostra Onlus*, ECLI:EU:C:2016:978, σκ. 37.

22. ΕΕ L 197/30 της 21.7.2001.

23. ΔΕΚ, 13 Δεκεμβρίου 2007, C-418/04, *Επιτροπή κατά Ιρλανδίας*, ό.π. σκ. 231.

24. European Commission, (2012) *Guidance on Aquaculture and Natura 2000* 81.

(η εξέταση των εναλλακτικών λύσεων) και ακολουθεί ένα τέταρτο (ο καθορισμός των αντισταθμιστικών μέτρων)²⁵.

Η παραπάνω κατεύθυνση της Επιτροπής βρίσκεται σε πλήρη ευθυγράμμιση με τη νομολογία του Δικαστηρίου²⁶. Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά στο πρώτο στάδιο (screening) το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η διεξαγωγή του προηγείται και είναι αναγκαία ώστε να ακολουθήσει στη συνέχεια η εκπόνηση της Δέουσας Εκτίμησης των επιπτώσεων. Ειδικότερα, έκρινε ότι για να απαιτηθεί η εκπόνηση της τελευταίας, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να προκύπτει από την προκαταρκτική εξέταση του πρώτου σταδίου ότι το σχέδιο είναι ικανό να επηρεάσει κατά τρόπο σημαντικό τον οικείο τόπο²⁷.

Το Δικαστήριο, επίσης, διευκρίνισε ότι το άρθρο 6 § 3 της οδηγίας 92/43 προβλέπει δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση επιβάλλεται η υποχρέωση στα κράτη μέλη να προβαίνουν σε Δέουσα Εκτίμηση των επιπτώσεων ενός σχεδίου επί ενός προστατευόμενου τόπου “εφόσον είναι πιθανό ότι το σχέδιο αυτό θα επηρεάσει σημαντικά τον εν λόγω τόπο”²⁸. Η δεύτερη φάση αρχίζει μετά τη Δέουσα Εκτίμηση και αφορά στην έγκριση η οποία πρέπει να δίνεται “μόνο υπό την προϋπόθεση ότι δεν παραβιάζεται η ακεραιότητα του οικείου τόπου, με την επιφύλαξη των διατάξεων της § 4 του ιδίου άρθρου”²⁹.

Η Δέουσα Εκτίμηση αποτέλεσε επανειλημμένα αντικείμενο ελέγχου από το ΔΕΕ. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η Δέουσα Εκτίμηση «δεν είναι μια απλή τυπική διαδικασία εξέτασης, αλλά πρέπει να προσφέρει μια λεπτομερή ανάλυση που θα ικανοποιεί τους στόχους διατήρησης του συγκεκριμένου τόπου, όπως αυτοί αναφέρονται στο άρθρο 6, κυρίως σε ό,τι αφορά στην προστασία των φυσικών οικοτόπων και των ειδών προτεραιότητας³⁰». Προσθέτει, μάλιστα, ότι «μια τέτοια εκτίμηση συνεπάγεται ότι πρέπει να επισημανθούν, λαμβανομένων υπόψη των πλέον προωθημένων επιστημονικών γνώσεων επί του θέματος, όλες εκείνες οι πτυχές του σχεδίου που θα μπορούσαν, αυτές καθαυτές ή σε συνδυασμό με άλλα σχέδια, να επηρεάσουν αυτούς τους σκοπούς»³¹. Περαιτέρω, το Δικαστήριο

υπογράμμισε ότι «η εκτίμηση ... δεν μπορεί να έχει κενά και πρέπει να περιέχει πλήρη, ακριβή και οριστικά συμπεράσματα που θα μπορούν να άρουν κάθε εύλογη επιστημονική αμφιβολία σχετικά με τις επιπτώσεις του προτεινόμενου έργου στον οικείο τόπο»³² και κατέληξε ότι η εκτίμηση δεν είναι η δέουσα όταν λείπουν αξιόπιστα και επικαιροποιημένα δεδομένα³³.

Ε. Το άρθρο 6 § 4

Σύμφωνα με όσα προηγήθηκαν, εάν προκύψουν από τη Δέουσα Εκτίμηση αρνητικές επιπτώσεις για την ακεραιότητα του τόπου ή δεν αποκλειστεί το ενδεχόμενο να υπάρξουν τέτοιες επιπτώσεις, οι αρμόδιες εθνικές αρχές έχουν την εξής επιλογή: α) να απορρίψουν το σχέδιο ή, εφόσον είναι εφικτό, να θέσουν όρους και να ορίσουν μέτρα ώστε να εξασφαλιστεί ότι δεν θα υπάρξει προσβολή της ακεραιότητας³⁴. β) Να αποφασίσουν σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 4 της οδηγίας για τους οικοτόπους. Στην τελευταία περίπτωση, εγκρίνουν το σχέδιο υπό τις προϋποθέσεις που ορίζονται στη διάταξη, δηλαδή εφόσον δεν υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις και εφόσον υφίστανται επιτακτικοί λόγοι σημαντικού δημοσίου συμφέροντος. Εάν, σύμφωνα με το άρθρο 6 § 4, δεύτερο εδάφιο, στο συγκεκριμένο τόπο ευρίσκονται ένας τύπος φυσικού οικοτόπου προτεραιότητας ή/και ένα είδος προτεραιότητας εφαρμόζονται αυστηρότερα κριτήρια: δεν μπορεί να εγκριθεί ένα έργο για οικονομικούς ή κοινωνικούς λόγους παρά μόνο κατόπιν γνωμοδότησης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Επειδή, όμως, η ρύθμιση του άρθρου 6 § 4 είναι εξαίρεση πρέπει να ερμηνευτεί στενά³⁵.

25. European Commission, (2000) *Managing Natura 2000 Sites: The Provisions of Article 6 of the 'Habitats' Directive 92/43/EEC* 30.

26. Η πάγια νομολογία του ΔΕΕ έχει ως αφετηρία την ΔΕΚ, 7 Σεπτεμβρίου 2004, C-127/02, *Waddenzee*, Συλλ I-7405.

27. ΔΕΚ, 7 Σεπτεμβρίου 2004, C-127/02, *Waddenzee*, ό.π. σκ. 40.

28. ΔΕΕ, 11 Απριλίου 2013, C-258/11 *Sweetman*, ό.π. σκ. 29.

29. ΔΕΕ, 11 Απριλίου 2013, C-258/11 *Sweetman*, ό.π., σκ. 31.

30. ΔΕΚ, 14 Απριλίου 2005, C-441/03 *Επιτροπή κατά Κάτω Χωρών*, Συλλ I-3043, σκ. 22. Βλ., επίσης, ΔΕΚ, 20 Σεπτεμβρίου 2007, C-304/05, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*, Συλλ I-7495.

31. ΔΕΚ, 7 Σεπτεμβρίου 2004, C-127/02 *Waddenzee*, ό.π. σκ. 54. Υπόθεση C-241/08, *Επιτροπή κατά Γαλλίας*, ECLI:EU:C:2010:114, σκ. 69· ΔΕΕ, 24 Νοεμβρίου 2011, C-404/09 *Επιτροπή κατά Ισπανίας*, ECLI:EU:C:2011:768, σκ. 99. ΔΕΕ, 11 Σεπτεμβρίου 2012, C-43/10 *Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακαρνανίας κ.λπ.*,

ECLI:EU:C:2012:560, σκ. 112-113. ΔΕΕ, 14 Ιανουαρίου 2016, C-399/14, *Grüne Liga Sachsen κ.λπ.* ECLI:EU:C:2016:10, σκ. 49. ΔΕΕ, 26 Απριλίου 2017, C-142/16, *Επιτροπή κατά Γερμανίας*, ECLI:EU:C:2017:301, σκ. 57.

32. ΔΕΕ, 24 Νοεμβρίου 2011, C-404/09 *Επιτροπή κατά Ισπανίας*, ό.π. σκ. 100. ΔΕΕ, 11 Απριλίου 2013, C-258/11, *Sweetman*, ό.π. σκ. 38.

33. ΔΕΕ, 11 Σεπτεμβρίου 2012, C-43/10, *Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακαρνανίας*, ό.π. σκ. 128.

34. ΔΕΚ, 29 Ιανουαρίου 2004, C-209/02, *Επιτροπή κατά Αυστρίας*, Συλλ. I-1211, σκ. 24 επ. Στην εν λόγω υπόθεση το Δικαστήριο καταδίκασε την Αυστρία διότι η αρμόδια εθνική αρχή ενέκρινε την κατασκευή γκολφ σε ζώνη ειδικής προστασίας παρά τα αρνητικά συμπεράσματα της εκτίμησης των επιπτώσεων. Τα μέτρα που προτάθηκαν για να απομειώσουν τις αρνητικές επιπτώσεις του σχεδίου κρίθηκαν ότι δεν επαρκούν για να μη προσβληθεί η ακεραιότητα του τόπου και κατά συνέπεια δεν δικαιολογούν την έγκριση.

35. European Commission, *Managing Natura 2000 Sites: The Provisions of Article 6 of the 'Habitats' Directive 92/43/EEC*, ό.π. 44. European Commission, (2007) *Guidance document on Article 6(4) of the 'Habitats directive' 92/43/EEC* 4. Βλ, επίσης, ΔΕΕ, 16 Φεβρουαρίου 2012, C-182/10, *Solvay*, ό.π. σκ. 73. Αναλυτικά για το ζήτημα, βλ. L. Kramer, “The European Commission’s Opinions under Article

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

Αναφορικά με τη σχέση και τη λειτουργία των παραγράφων 3 και 4 του άρθρου 6 το Δικαστήριο έκρινε ότι «λαμβάνομένων υπόψη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών καθενός από τα στάδια που προβλέπει το άρθρο 6 της οδηγίας 92/43 πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι επιταγές της παραγράφου 4 του εν λόγω άρθρου δεν αποτελούν στοιχεία που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τις αρμόδιες αρχές κατά τη δέουσα εκτίμηση βάσει της παραγράφου 3 του άρθρου 6»³⁶. Συναφώς, η § 4 δεν μπορεί να εφαρμοστεί παρά μόνο εφόσον έχει προηγηθεί η εκτίμηση των επιπτώσεων του σχεδίου σύμφωνα με το άρθρο 6 § 3³⁷.

ΣΤ. Το άρθρο 6 §§ 3 και 4 στη νομολογία του ΣτΕ

Στη νομολογία του ΣτΕ η ειδική διαδικασία της οδηγίας για τους οικοτόπους ταυτίζεται με εκείνη της οδηγίας ΕΠΕ. Αυτό οφείλεται, κυρίως, στο ότι το δικαστήριο περιορίστηκε στην εφαρμογή των (προβληματικών) εθνικών ρυθμίσεων, ενώ είχε τη δυνατότητα να εφαρμόσει άμεσα το άρθρο 6 § 3 της οδηγίας για τους οικοτόπους³⁸. Με άλλες λέξεις, θεώρησε ότι οι εθνικές ρυθμίσεις αποτελούν ορθή μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο των διατάξεων του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας για

6(4) of the Habitats Directive" (2009) 21 *Journal of Environmental Law* 59 επ.

36. ΔΕΚ, 14 Απριλίου 2005, C-441/03, *Επιτροπή κατά Κάτω Χωρών*, Συλλ I-3043, σκ. 28.

37. ΔΕΕ, 24 Νοεμβρίου 2011, C-404/09, *Επιτροπή κατά Ισπανίας*, ό.π. σκ. 109: «η γνώση των επιπτώσεων υπό το πρίσμα των σχετικών με τον οικείο τόπο στόχων διατηρήσεως αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ όρο για την εξέταση του εν λόγω άρθρου 6, παράγραφος 4, διότι, χωρίς τα στοιχεία αυτά, είναι αδύνατο να γίνει εκτίμηση οποιασδήποτε από τις προϋποθέσεις εφαρμογής της εξαιρέσεως που εισάγει η ως άνω διάταξη. Στο πλαίσιο της εξετάσεως της συνδρομής τυχόν επιτακτικών λόγων σημαντικού δημοσίου συμφέροντος, καθώς και του ζητήματος αν υπάρχουν λιγότερο ζημιογόνες εναλλακτικές λύσεις, απαιτείται πράγματι στάθμιση με τις επιβλαβείς συνέπειες που θα έχει το υπό κρίση σχέδιο ή έργο για τον οικείο τόπο. Περαιτέρω, προκειμένου να καθοριστεί το είδος των ενδεχόμενων αντισταθμιστικών μέτρων, είναι αναγκαίο να προσδιοριστούν, προηγουμένως, επακριβώς οι επιβλαβείς συνέπειες για τον τόπο αυτόν.» Βλ., επίσης, ΔΕΚ, 20 Σεπτεμβρίου 2007, C-304/05, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*, ό.π. σκ. 83.

38. Το άρθρο 6 της οδηγίας για τους οικοτόπους έχει άμεσο αποτέλεσμα διότι είναι απαλλαγμένο αιρέσεων και αρκούντως ακριβές. Βλ. σχετ., ΔΕΕ, 24 Μαΐου 2012, C-97/11 *Amia SpA*, ECLI:EU:C:2012:306, σκ. 32-33. Να σημειωθεί ότι οι ιδιώτες μπορούν να επικαλούνται το άμεσο αποτέλεσμα των οδηγιών μετά την εκπονή της προθεσμίας μεταφοράς της στο εσωτερικό δίκαιο εφόσον δεν μεταφέρθηκαν εμπρόθεσμα ή μεταφέρθηκαν πλημμελώς. Βλ., σχετ. ΔΕΚ, 11 Ιουλίου 2002, C-62/00, *Marks and Spencer*, Συλλ I-6325, σκ. 25. ΔΕΚ, 12 Φεβρουαρίου 2009, C-138/07, *Cobelfret*, σκ. 58. ΔΕΚ, 25 Ιουλίου 2008, C-237/07, *Janecek*, Συλλ I-6221, σκ. 36. Αναλυτικά για το εν λόγω ζήτημα, βλ., J.H. Jans, & H.H.B. Vedder, *European Environmental Law* (Groningen, Europa Law Publishing 2008) 167.

τους οικοτόπους. Παρέβλεψε, έτσι, το γεγονός ότι οι ως άνω διατάξεις της οδηγίας θεσπίζουν ειδική διαδικασία σε σχέση με εκείνη της οδηγίας ΕΠΕ³⁹.

Στη ΣτΕ 1492/2013, το δικαστήριο έκρινε ότι οι διατάξεις του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας για τους οικοτόπους (τις οποίες και παραθέτει) είναι όμοιες με τις διατάξεις του εθνικού μέτρου μεταφοράς⁴⁰. Συναφώς, η αιτιολογία της απόφασης σχετικά με τις πιθανές επιπτώσεις του έργου σε περιοχές του δικτύου Natura 2000 περιορίζεται σε αναφορές στη ΜΠΕ, ταυτίζοντας τη διαδικασία του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας για τους οικοτόπους με τη διαδικασία της οδηγίας ΕΠΕ⁴¹. Ομοίως, στη ΣτΕ 4413/2012, το δικαστήριο ταυτίζει τις δύο ως άνω διαδικασίες (εντάσσοντας τη διαδικασία του άρθρου 6 § 3 σ' αυτή της οδηγίας ΕΠΕ)⁴². Γι' αυτό το λόγο, και στην προκείμενη απόφαση το δικαστήριο περιορίζεται στην εξέταση της ΜΠΕ, εκλαμβάνοντας τη δέουσα εκτίμηση ως επιμέρους στοιχείο της πληρότητας και ποιότητας της ΜΠΕ και όχι ως ένα στάδιο της ειδικής διαδικασίας του άρθρου 6, παράγραφος 3 της οδηγίας για τους οικοτόπους⁴³.

Επίσης, στη ΣτΕ 585/2014 το δικαστήριο ταυτίζει τις παραπάνω διαδικασίες, με συνέπεια η δέουσα εκτίμηση να εκλαμβάνεται, ομοίως, ως στοιχείο πληρότητας και ποιότητας της ΜΠΕ. Συγκεκριμένα, το δικαστήριο επικεντρώνεται στα διαλαμβανόμενα στην υπό κρίση ΜΠΕ επισημαίνοντας ότι δεν προέκυψε από αυτή «ότι εκτιμήθηκε ο κίνδυνος για την ακεραιότητα του τόπου, καθώς και οι επιπτώσεις από την εγκατάσταση και λειτουργία της επίμαχης κτηνοτροφικής μονάδας, συνεπαγόμενες την υποβάθμισή του [...]»⁴⁴.

Στη ΣτΕ Ολ 26/2014 το δικαστήριο συνεχίζει να θεωρεί τη δέουσα εκτίμηση ως στοιχείο πληρότητας και ποιότητας της ΜΠΕ. Συγκεκριμένα, τονίζει ότι «όπως ρητώς αναφέρεται στη ΜΠΕ υπάρχει σοβαρή έλλειψη αξιόπιστων και επικαιροποιημένων ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων για την ορνιθοπανίδα» η οποία καθιστά «αδύνατη τη δέουσα εκτίμηση [...]»⁴⁵. Είναι εσφαλμένη, επίσης, η κρίση του ΣτΕ ότι "[...] το ΔΕΕ με την προαναφερθείσα απόφασή του (C-43/10) [...] δέχθηκε, κατά την πάγια νομολογία του, ότι η διαδικασία της «δέουσας εκτίμησης» (άρθρο 6 § 3 της Οδηγίας 92/43) [...] μπορεί να γίνει

39. Αξίζει να τονιστεί ότι αρκετά δικαστήρια κρατών μελών (π.χ., Δανία, Γαλλία, Ολλανδία, Ισπανία, Πορτογαλία) άργησαν να κατανοήσουν τη διαδικασία που θεσπίζει το άρθρο 6 § 3 της οδηγίας για τους οικοτόπους.

40. ΣτΕ 1492/2013, σκ. 18.

41. ΣτΕ 1492/2013, σκ. 19.

42. ΣτΕ 4413/2012, σκ. 13.

43. ΣτΕ 4413/2012, σκ. 17 και 19.

44. ΣτΕ 585/2014, σκ. 16.

45. ΣτΕ Ολ 26/2014, σκ. 21.

με οποιαδήποτε μέθοδο.»⁴⁶ Εν προκειμένω, το ΣτΕ προβαίνει σε μια ανάγνωση της απόφασης του ΔΕΕ που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, εφόσον η διαδικασία της δέουσας εκτιμήσεως μπορεί να γίνει με οποιαδήποτε μέθοδο, ανήκει στη διακριτική ευχέρεια της αρμόδιας εθνικής αρχής να αποφασίσει αν θα ακολουθήσει την ειδική διαδικασία του άρθρου 6 § 3 ή αν θα την εντάξει στη διαδικασία ΕΠΕ.

Ωστόσο, αυτή η ανάγνωση δεν είναι ορθή. Πράγματι, το ΔΕΕ στην ως άνω απόφασή του υπογραμμίζει αφενός μεν ότι «το άρθρο 6, § 3 της οδηγίας 92/43 προβλέπει διαδικασία εκτίμησης με την οποία σκοπεύεται να διασφαλιστεί, βάσει προηγούμενου ελέγχου, ότι σχέδιο [...], δεν εγκρίνεται παρά μόνον εφόσον δεν πρόκειται να παραβιάσει την ακεραιότητα του τόπου [...]» αφετέρου δε ότι «όσον αφορά την κατά το άρθρο 6 § 3 της οδ. 92/43 έννοια της «δέουσας εκτιμήσεως» πρέπει να υπομνησθεί ότι η οδηγία δεν καθορίζει ειδική μέθοδο για τη διεξαγωγή μιας τέτοιας εκτίμησης [...]»⁴⁷. Είναι, λοιπόν, σαφές ότι το ΔΕΕ έκρινε ότι η οδηγία δεν καθορίζει ειδική μέθοδο για τη διεξαγωγή της δέουσας εκτίμησης και όχι για την προβλεπόμενη στο άρθρο 6 § 3 της οδηγίας 92/43 διαδικασία, όπως εσφαλμένα υπολαμβάνει το ΣτΕ.

Στη ΣτΕ 551/2015 επαναλαμβάνεται η ίδια προσέγγιση. Το δικαστήριο, στον ισχυρισμό των αιτούντων ότι δεν εφαρμόστηκε η ειδική διαδικασία που προβλέπεται στο άρθρο 6 § 3 της οδηγίας 92/43, απάντησε ότι «η οδηγία 92/43 δεν καθορίζει ειδική μεθοδολογία διεξαγωγής της δέουσας εκτίμησης αλλά αρκεί αυτή να διενεργείται κατά τρόπο ώστε η αδειοδοτούσα αρχή να μπορεί να βεβαιωθεί ότι ένα έργο δεν πρόκειται να έχει επιβλαβείς συνέπειες για την ακεραιότητα του τόπου (πρβλ. C-304/05 Επιτροπή κατά Ιταλικής Δημοκρατίας)»⁴⁸. Και στην περίπτωση αυτή το δικαστήριο συγχέει τη δέουσα εκτίμηση (την επιστημονική δηλαδή αξιολόγηση των επιπτώσεων), για την οποία προβαίνει στην ορθή κρίση ότι δεν προβλέπεται ειδική μεθοδολογία, με την ειδική διαδικασία του άρθρου 6 § 3 η οποία δεν εφαρμόστηκε.

Σε ό,τι αφορά στην επίκληση, από το δικαστήριο, της απόφασης του ΔΕΚ στην υπόθεση C-304/05, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*, θα πρέπει να τονιστεί ότι το Δικαστήριο διακρίνει μεταξύ της ειδικής διαδικασίας εκτίμησης και της δέουσας εκτίμησης. Συγκεκριμένα το ΔΕΚ, ακολουθώντας τη νομολογία του, τόνισε ότι η διάταξη του άρθρου 6 § 3 «προβλέπει διαδικασία εκτίμησης, με την οποία σκοπεύεται να διασφαλισθεί, βάσει προηγούμενου ελέγχου, ότι σχέδιο μη άμεσα συνδεδεμένο ή αναγκαίο για τη διαχείριση του οικείου τόπου, αλλά δυνάμενο

να επηρεάσει σημαντικά τον τόπο αυτό, δεν εγκρίνεται παρά μόνον εφόσον δεν πρόκειται να παραβιάσει την ακεραιότητα του τόπου αυτού»⁴⁹. Στη συνέχεια, επισημαίνει ότι «σε σχέση με την έννοια της «δέουσας εκτιμήσεως» κατά την έννοια του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας 92/43, πρέπει να επισημανθεί ότι η οδηγία δεν καθορίζει ειδική μέθοδο για τη διεξαγωγή μιας τέτοιας εκτίμησης»⁵⁰.

Σχετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η ΣτΕ 1422/2013 χωρίς, ωστόσο, να αποσαφηνίζεται το ζήτημα που μας απασχολεί. Συγκεκριμένα, το δικαστήριο εκτίμησε ότι «το άρθρο 6 § 3 θεσπίζει διαδικασία με την οποία σκοπεύεται να διασφαλιστεί ότι σχέδιο μη άμεσα συνδεδεμένο ή αναγκαίο για τη διαχείριση του τόπου δυνάμενο όμως να επηρεάσει σημαντικά τον τόπο αυτό, θα εγκρίνεται μόνο αν, κατόπιν προηγούμενου ελέγχου, διαπιστωθεί ότι δεν θα παραβιάσει την ακεραιότητα του τόπου αυτού»⁵¹ και οδηγήθηκε στην κρίση ότι για σχέδιο σε Ζώνη Ειδικής Προστασίας «επιβάλλεται η σύνταξη ειδικής ορνιθολογικής μελέτης, επιπροσθέτως της προβλεπόμενης από τη νομοθεσία έγκρισης περιβαλλοντικών όρων...»⁵².

Το ΣτΕ ασχολήθηκε, επίσης, με το ζήτημα της σχέσης της οδηγίας 2001/42 και της οδηγίας 92/43, αρχικά με αφορμή την έγκριση της Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων του Ειδικού Χωροταξικού Σχεδίου για τη βιομηχανία. Στη ΣτΕ 4013/2013 το δικαστήριο έκρινε ότι το εν λόγω Χωροταξικό Σχέδιο «στηρίζεται σε εκτίμηση των στοιχείων και κριτηρίων που αντιστοιχούν σε αυτό το επίπεδο σχεδιασμού ο οποίος, όπως εκτέθηκε, περιέχει κυρίως κατευθύνσεις, δεν απαιτείται δε η προβλεπόμενη στο άρθρο 6 § 3 της οδηγίας 92/43 εκτίμηση η οποία πρέπει να συνδέεται με συγκεκριμένο τόπο και έργο, και η οποία είναι αναγκαία σε επόμενο στάδιο σχεδιασμού και στη διαδικασία της περιβαλλοντικής αδειοδότησης...»⁵³. Η εν λόγω κρίση του δικαστηρίου είναι σε αντίθεση με τη νομολογία του ΔΕΕ και τις κατευθύνσεις της Επιτροπής, σύμφωνα με τις οποίες, οι διαδικασίες της οδηγίας 2001/42 και της οδηγίας 92/43 εφαρμόζονται σωρευτικά και όχι κατά σειρά χρονικής προτεραιότητας.

Πρέπει, ωστόσο, να υπογραμμιστεί ότι το ΣτΕ, σε μεταγενέστερη απόφασή του, προσεγγίζει διαφορετικά το ζήτημα της σχέσης μεταξύ των οδηγιών 2001/42 και 92/43, ευθυγραμμιζόμενο προς τη νομολογία του ΔΕΕ και τις κατευθύνσεις της Επιτροπής. Ειδικότερα, το δικαστήριο αποδέχεται την ταυτόχρονη εφαρμογή της οδηγίας 92/43 (δηλαδή

46. ΣτΕ Ολ 26/2014, σκ. 19.

47. ΔΕΕ, 11 Σεπτεμβρίου 2012, C-43/10, *Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακαρνανίας*, ό.π. σκ. 111.

48. ΣτΕ 551/2015, σκ. 13.

49. ΔΕΚ, 20 Σεπτεμβρίου 2007, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*, ό.π. σκ. 56.

50. ΔΕΚ, 20 Σεπτεμβρίου 2007, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*, ό.π. σκ. 57.

51. ΣτΕ 1422/2013, σκ. 10.

52. ΣτΕ 1422/2013, σκ. 14.

53. ΣτΕ 4013/2013, σκ. 11. Όμοια η ΣτΕ 4784/2013, σκ. 15.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

του άρθρου 6) και της οδηγίας ΣΠΕ, κρίνοντας ότι “[...] Με τα δεδομένα αυτά, και δοθέντος ότι το αιτούν σωματείο δεν πληττει με ειδικότερους ισχυρισμούς την αιτιολογία της ΣΜΠΕ σχετικά με την εκτίμηση των επιπτώσεων του επιμάχου σχεδίου στις προστατευόμενες περιοχές, το σχέδιο αυτό έτυχε της «δέουσας εκτίμησης» κατά το άρθρο 6 § 3 της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ περί οικοτόπων, η σχετική δε κρίση της Διοικήσεως, που υιοθετεί τις ανωτέρω αξιολογήσεις και εκτιμήσεις των μελετητών, παρίσταται νομίμως και επαρκώς αιτιολογημένη κατά τούτο [...]»⁵⁴.

Στη σχέση της οδηγίας 2001/42 και της οδηγίας 92/43 αναφέρεται, επίσης, η ΣτΕ Ολ 786/2014. Η εν λόγω απόφαση εκδόθηκε σε συνέχεια σχετικής απόφασης του ΔΕΕ που απάντησε σε προδικαστικό ερώτημα του ΣτΕ αναφορικά με τον “περιβαλλοντικό προέλεγχο” που προβλέπεται στο εθνικό μέτρο μεταφοράς της οδηγίας 2001/42⁵⁵. Το ΣτΕ έκρινε ότι η εθνική ρύθμιση “υποβάλλοντας, κατά τα προεκτεθέντα, σε «περιβαλλοντικό προέλεγχο» τα σχέδια και προγράμματα που εφαρμόζονται σε περιοχές του εθνικού σκέλους του ευρωπαϊκού δικτύου Natura 2000, προκειμένου να διαγνωσθεί αν υπάρχει ενδεχόμενο να τις επηρεάσει σημαντικά», αποτελεί ορθή μεταφορά του άρθρου 3 § 2, στοιχ. β’ της οδηγίας 2001/42⁵⁶.

Το δικαστήριο, λοιπόν, έθεσε –ορθώς– ως προϋπόθεση για την υπαγωγή ενός σχεδίου ή προγράμματος στην οδηγία 2001/42 τη δυνατότητα σημαντικών επιπτώσεων σε τόπους του δικτύου Natura 2000 οι οποίες θα αξιολογηθούν στα πλαίσια του «περιβαλλοντικού προελέγχου». Φαίνεται ότι ο τελευταίος επέχει τη θέση της προκαταρκτικής εκτίμησης του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας για τους οικοτόπους. Ωστόσο, η εν λόγω κρίση του δικαστηρίου έχει τα όριά της εάν ληφθεί υπόψη ότι την ανωτέρω προκαταρκτική εκτίμηση (υπό τη μορφή του περιβαλλοντικού προελέγχου) τη συνδέει μόνο με την εφαρμογή της οδηγίας ΣΠΕ και δεν την εντάσσει στην ειδική διαδικασία του άρθρου 6 §§ 3 και 4, της οδηγίας για τους οικοτόπους. Σ’ αυτό συνγορεύει και η σχετική κρίση του ΣτΕ ότι οι διαδικασίες της οδηγίας 2001/42 και της οδηγίας 92/43 δεν εφαρμόζονται ταυτόχρονα αλλά κατά σειρά χρονικής προτεραιότητας.

Είναι, λοιπόν, σαφές ότι η ερμηνεία του άρθρου 6 §§ 3 και 4 της οδηγίας 92/43 από το ΣτΕ είναι σε ευθεία αντίθεση τόσο με τη νομολογία του ΔΕΕ όσο και με τη νομολογία των αντίστοιχων προς αυτό δικαστηρίων των περισσότερων κρατών

μελών (και όλων των παλαιών 15 κρατών μελών)⁵⁷. Επειδή η ως άνω ερμηνευτική εκδοχή του ΣτΕ συνεχίζεται⁵⁸, θα ήταν σκόπιμο να υποβάλει στο ΔΕΕ αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στην οποία θα τίθεται το διπλό ερώτημα: α) θεσπίζει το άρθρο 6 § 3 της οδηγίας 92/43, ειδική διαδικασία, διακριτή από τη διαδικασία της οδηγίας ΕΠΕ και της οδηγίας ΣΠΕ; β) υφίσταται διαφοροποίηση μεταξύ του screening που προβλέπεται στο άρθρο 6 § 3, εδάφιο 1, της οδηγίας 92/43 και του screening που προβλέπεται στο άρθρο 4 § 4 της οδηγίας 2011/92 (όπως αυτή ισχύει) και, σε καταφατική περίπτωση, σε τι συνίσταται η εν λόγω διαφοροποίηση;

II. Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΔΑΣΟΥΣ ΒΙΑΛΩΙΕΣΚΑ ΣΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΕΕ

A. Στο στάδιο των προσωρινών μέτρων

Βασικές σκέψεις της απόφασης

Αντικείμενο της δίκης ήταν η έγκριση, του Υπουργού Περιβάλλοντος της Πολωνίας, ενός σχεδίου διαχείρισης με το οποίο προβλέπονταν η επέκταση της εκμετάλλευσης του δάσους Białowieska και η πραγματοποίηση εξυγιαντικής υλοτόμησης ως τρόπου αντιμετώπισης του ξυλοφάγου εντόμου σκολύτης. Το εν λόγω δάσος είναι από τα καλύτερα διατηρημένα αρχέγονα δάση στην Ευρώπη και χαρακτηρίζεται από την παρουσία πολυάριθμων νεκρών και γηραιών δένδρων, ιδίως αιωνόβιων. Περιλαμβάνει, στην έκτασή του, άριστα διατηρημένους φυσικούς οικοτόπους που έχουν χαρακτηριστεί ως οικοτόποι «προτεραιότητας» κατά την έννοια του παραρτήματος I της οδηγίας περί οικοτόπων, όπως τους οικοτόπους 91D0 (δασώδεις τυρφώνες) και 91E0 (αλλουβιακά δάση με κλήθρες, μελίες, ιτιές και λεύκες), καθώς και άλλους οικοτόπους κοινοτικής σημασίας, μεταξύ των οποίων τον οικοτόπο 9170 (υποππειρωτικά δάση δρυός και καρπίνου).

Επίσης, λόγω της σημαντικής ποσότητας νεκρών δένδρων, εντοπίζονται επίσης στην έκταση της περιοχής του δικτύου Natura 2000 Puszcza Białowieska πολυάριθμα είδη σαπροξυλικών κανθάρων, που περιλαμβάνονται στο παράρτημα II της οδηγίας περί οικοτόπων, μεταξύ άλλων ο *Boros schneideri* και ο *Rhysodes sulcatus*, ή ακόμη και τα είδη κανθάρων που περιλαμβάνονται επίσης στο παράρτημα IV, στοιχείο α’, της οδηγίας αυτής, ως είδη που χρήζουν αυστηρής προστασίας, όπως ο *Buprestis splendens*, ο *Cucujus cinnaberinus*, ο *Phryganophilus ruficollis* και ο *Pytho kolwensis*. Στην ίδια έκταση εντοπίζονται, μεταξύ άλλων, είδη πτηνών που κατονομάζονται στο παράρτημα I της οδηγίας περί πτηνών, των

54. ΣτΕ Ολ. 1704/2017, σκ. 19.

55. ΔΕΕ, 21 Ιουνίου 2012, C-177/11, Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών, ό.π.

56. ΣτΕ Ολ. 786/2014, σκ. 10.

57. Βλ., σχετικά, Γ. Μπάλια, Η Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στην ΕΕ, ό.π. 200-205.

58. Βλ., ΣτΕ 1804/2018.

οποίων ο οικότοπος αποτελείται από θνήσκουσες και νεκρές ερυθρελάτες, συμπεριλαμβανομένων των ερυθρελατών που έχουν προσβληθεί από τον βόστρυχο τον χαρακτή (Ips tyrographus), όπως η σφηκοβαρβακίνα, η σπουργιτόγλαυκα, ο αιγιωλιός, ο λευκονώτης δρυοκολάπτης, ο τριδάκτυλος δρυοκολάπτης, ο νανομυγοχάφτης και ο κρικομυγοχάφτης, το δε φασσοπερίστερο (*Colomba oenas*) αποτελεί αποδημητικό είδος που υπάγεται στην προβλεπόμενη με το άρθρο 4 § 2 της οδηγίας περί πτηνών προστασία.

Η Επιτροπή, τον Ιούλιο 2017, προσέφυγε στο ΔΕΕ εναντίον της Πολωνίας σύμφωνα με το άρθρο 258 ΣΛΕΕ, ισχυριζόμενη ότι το ως άνω σχέδιο είναι αντίθετο προς την οδηγία 92/43 (άρθρο 6) και προς την οδηγία 2009/147 (άρθρο 4) επί της οποίας εκδόθηκε στις 27 Ιουλίου 2017 προσωρινή διαταγή με την οποία αναστέλλεται η εκτέλεση της αποφάσεως του Πολωνού Υπουργού⁵⁹. Ακολουθώντας, με μια δεύτερη αίτηση, η Επιτροπή ζήτησε από το Δικαστήριο να επιβάλει πρόστιμο στην Πολωνική Κυβέρνηση, ισχυριζόμενη ότι η Πολωνία δεν συμμορφώθηκε προς την προσωρινή διαταγή της 27^{ης} Ιουλίου 2017. Η Πολωνία αμφισβήτησε τον εν λόγω ισχυρισμό και ζήτησε από το Δικαστήριο να εκδικαστεί η αίτηση στο τμήμα μείζονος συνθέσεως. Το τελευταίο εξέδωσε στις 20 Νοεμβρίου 2017 μια δεύτερη απόφαση προσωρινών μέτρων σύμφωνα με το άρθρο 279 ΣΛΕΕ⁶⁰. Αξίζει να σημειωθεί ότι είναι η πρώτη φορά που το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου ασχολήθηκε με υπόθεση στο στάδιο των προσωρινών μέτρων⁶¹.

Στην ως άνω απόφαση του της 20^{ης} Νοεμβρίου 2017 το ΔΕΕ έκρινε ότι: α) Οι ισχυρισμοί της Επιτροπής φαίνεται να μην στερούνται σοβαρής βάσης και δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι η Πολωνία δεν εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις που επέχει από τις οδηγίες 92/43 και 2009/147⁶².

β) Η έγκριση σχεδίων σε δασικούς οικότοπους NATURA 2000 παρέχεται μόνο στην περίπτωση όπου η αρμόδια αρχή βεβαιωθεί ότι το σχέδιο δεν θα παραβιάσει την ακεραιότητα του τόπου. Εν προκειμένω αυτό δεν συμβαίνει, πράγμα που δεν αμφισβητεί και η Πολωνία⁶³.

γ) Πληρούται η προϋπόθεση του κατεπείγοντος διότι η ζημία από την υλοτόμηση είναι μη αναστρέψιμη⁶⁴.

δ) Πρέπει να υπάρχει στάθμιση των αγαθών: από τη μια πλευρά είναι η διατήρηση των οικοτόπων και των ειδών που διακινδυνεύουν από το σχέδιο και από την άλλη πλευρά η υποβάθμιση των δασικών οικοτόπων από την ύπαρξη του σκολύτη. Είναι πιο επείγον να αποφευχθούν οι βλάβες από τη συνέχιση της δραστηριότητας παρά η αντιμετώπιση του εντόμου⁶⁵.

ε) Εάν η Πολωνία δεν συμμορφωθεί με την απόφαση προσωρινών μέτρων υποχρεούται να καταβάλει ημερήσιο πρόστιμο 100.000 ευρώ μέχρι την έκδοση οριστικής αποφάσεως⁶⁶.

Μια (σύντομη) αποτίμηση της απόφασης *Białowiezka* (προσωρινά μέτρα)

Αξίζει να σημειωθεί ότι το πιο νεωτερικό σημείο της απόφασης προσωρινών μέτρων ήταν εκείνο που αναφέρεται στην επιβολή προστίμου⁶⁷. Αναφορικά με το κατά πόσο το Δικαστήριο έχει αυτή τη δυνατότητα, το τελευταίο έκρινε ότι «ο σκοπός της διαδικασίας των προσωρινών μέτρων είναι να εγγυηθεί την πλήρη αποτελεσματικότητα της μελλοντικής οριστικής απόφασης, ώστε να αποφευχθεί ένα κενό στην παρεχόμενη από το Δικαστήριο δικαστική προστασία» γνωρίζοντας παράλληλα ότι «η απόφαση του δικαστηρίου των προσωρινών μέτρων πρέπει να έχει προσωρινό χαρακτήρα με την έννοια ότι δεν θα πρέπει να προδικάζει τη μελλοντική απόφαση, εξασφαλίζοντας την αποτελεσματικότητά της» (σκ. 94-95). Οι ανωτέρω σκέψεις του ΔΕΕ έχουν ως αφετηρία μια ευρεία ερμηνεία του άρθρου 279 ΣΛΕΕ το οποίο προβλέπει ότι το Δικαστήριο «δύνатаι να διατάσσει τα αναγκαία προσωρινά μέτρα». Με άλλες λέξεις, σύμφωνα με την ως άνω ερμηνεία «τα αναγκαία προσωρινά μέτρα» δεν μπορούν να περιορίζονται σε μέτρα μη χρηματικής φύσεως καθόσον *ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus*. Συνεπώς, στην έννοια των προσωρινών μέτρων υπάγονται και τα μέτρα χρηματικής φύσεως και ως εκ τούτου ορθώς το Δικαστήριο αποφάσισε την επιβολή προστίμου.

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο της αποφάσεως της 20^{ης} Νοεμβρίου 2017 είναι η νεωτερική προσέγγιση σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης, καθώς ανοίγει νέους δρόμους ερμηνείας του δικαίου του περιβάλλοντος⁶⁸.

59. ΔΕΕ, 27 Ιουλίου 2017, C-441/17R, *Επιτροπή κατά Πολωνίας*, ECLI:EU:C:2017:622. Η εν λόγω απόφαση προσωρινών μέτρων δεν είναι πλέον διαθέσιμη στην ιστοσελίδα του ΔΕΕ.

60. ΔΕΕ, 20 Νοεμβρίου 2017, C-441/17R, *Επιτροπή κατά Πολωνίας*, ECLI:EU:C:2017:877.

61. L. Coutron, “La cour de justice au secours de la foret de Białowiezka” (2018) *RTD Eur* 321.

62. ΔΕΕ, 20 Νοεμβρίου 2017, C-441/17R, *Επιτροπή κατά Πολωνίας*, σκ. 38.

63. *Ibid.* σκ. 39-40.

64. *Ibid.* σκ. 43-61.

65. *Ibid.* σκ. 62-84.

66. *Ibid.* σκ. 91-120.

67. L. Kramer, “Injunctive Relief in Environmental Matters” (2018) 15 *Journal for European Environmental & Planning Law* 263.

68. *Ibid.* 264.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έκρινε ότι «λαμβάνομένης ιδίως υπόψη της αρχής της προφυλάξεως, η οποία αποτελεί ένα από τα θεμέλια της πολιτικής υψηλού επιπέδου προστασίας που ακολουθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση στον τομέα του περιβάλλοντος, σύμφωνα με το άρθρο 191 § 2, πρώτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, και υπό το πρίσμα της οποίας πρέπει να ερμηνεύεται η σχετική με την προστασία του περιβάλλοντος νομοθεσία της Ένωσης (βλ. υπ' αυτή την έννοια, διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 10ης Δεκεμβρίου 2009, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-573/08 R, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2009:775, σκέψη 24 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), πρέπει να γίνει δεκτό ότι η προσφυγή στην κύρια διαδικασία δεν μπορεί να χαρακτηριστεί εκ πρώτης όψεως ως στερούμενη σοβαρής βάσεως»⁶⁹.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ συνέδεσε την αρχή της προφύλαξης με τη διαδικασία των προσωρινών μέτρων τονίζοντας ότι «δεδομένου ότι, εκ πρώτης όψεως, δεν υφίστανται επιστημονικές απόψεις ικανές να αποκλείσουν, πέραν πάσης εύλογης αμφιβολίας, το ενδεχόμενο οι επίμαχες δραστηριότητες ενεργού δασικής διαχείρισεως να προκαλέσουν ζημιογόνα και μη αναστρέψιμα αποτελέσματα στους προστατευόμενους οικοτόπους της περιοχής του δικτύου Natura 2000 Puszczą Białowieską, οι οποίοι μνημονεύονται στην προσφυγή της Επιτροπής, πρέπει να γίνει δεκτό ότι αποδεικνύεται ο επειγών χαρακτήρας των ζητούμενων από την Επιτροπή προσωρινών μέτρων»⁷⁰.

Από τα παραπάνω, λοιπόν, προκύπτει ότι οσάκις υφίσταται επιστημονική αβεβαιότητα, η λήψη απόφασης από τα αρμόδια όργανα της ΕΕ θα πρέπει να είναι πάντοτε υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος. Αυτό σημαίνει ότι σε βασικούς τομείς της περιβαλλοντικής νομοθεσίας της ΕΕ οι οποίοι στηρίζονται στην αρχή της προφύλαξης, όπως είναι οι χημικές ουσίες, τα φυτοπροστατευτικά προϊόντα, τα βιοκτόνα, οι Γενετικά Τροποποιημένοι Οργανισμοί κ.λπ., η λήψη απόφασης των οργάνων της ΕΕ σχετικά με την έγκριση διάθεσης στην αγορά, θα πρέπει να γίνεται σύμφωνα με την ως άνω προσέγγιση. Με άλλες λέξεις, ενώ το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος που είναι στόχος της πολιτικής για το περιβάλλον της ΕΕ, σύμφωνα με τα άρθρα 191(1) και 114 ΣΛΕΕ, υλοποιούνταν, μέχρι τώρα, μέσω της λήψης μέτρων ευρείας κλίμακας, στο εξής η λήψη της σχετικής απόφασης από τα αρμόδια όργανα της ΕΕ θα πρέπει να εντάσσεται στην ως άνω πολιτική υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος βασιζόμενη στο επιχείρημα *in dubio pro* περιβάλλον⁷¹.

Β. Στο στάδιο της κύριας δίκης

Βασικές σκέψεις της απόφασης

Ο κύκλος των δικών ενώπιον του ΔΕΕ έκλεισε με την οριστική απόφαση της 17^{ης} Απριλίου 2018 η οποία καταδίκασε την Πολωνία για παράβαση της οδηγίας 92/43 και της οδηγίας 2009/147⁷². Η απόφαση επιλύει οριστικά τα ζητήματα που τέθηκαν στο στάδιο των προσωρινών μέτρων με ένα ολιστικό τρόπο, αποσαφηνίζοντας τις προϋποθέσεις εφαρμογής των οδηγιών 92/43 και 2009/147 αναφορικά με την προστασία των δασών του δικτύου Natura 2000. Στη συνέχεια, αναφερόμαστε στα βασικά σημεία της απόφασης.

1. Σχετικά με την παράβαση του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας 92/43

Επί της πρώτης αιτιάσεως της Επιτροπής περί παράβασης του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας 92/43, το Δικαστήριο επανέλαβε την παγίως εκφρασμένη άποψή του ότι «ότι το άρθρο 6 της οδηγίας περί οικοτόπων επιβάλλει στα κράτη μέλη σειρά ειδικών υποχρεώσεων και διαδικασιών με σκοπό τη διασφάλιση, όπως προκύπτει από το άρθρο 2 § 2 της οδηγίας αυτής, της διατηρήσεως ή, κατά περίπτωση, της επαναφοράς σε ικανοποιητική κατάσταση διατηρήσεως των φυσικών οικοτόπων και των άγριων ειδών κλωρίδας και πανίδας που έχουν ενδιαφέρον για την Ευρωπαϊκή Ένωση, ώστε να επιτευχθεί ο γενικότερος σκοπός της ίδιας οδηγίας που είναι η διασφάλιση ενός υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος.»⁷³ Συμπλήρωσε δε ότι «το άρθρο 6 § 3 της οδηγίας περί οικοτόπων προβλέπει μια διαδικασία εκτίμησης που αποσκοπεί στο να εξασφαλίζεται, χάρη στη διεξαγωγή προηγούμενου ελέγχου, ότι ένα σχέδιο ή προγραμματιζόμενο έργο μη άμεσα συνδεδεμένο με τη διαχείριση του οικείου τόπου ή μη αναγκαίο για τη διαχείρισή του, το οποίο όμως είναι ικανό να επηρεάσει σημαντικά τον εν λόγω τόπο, θα εγκρίνεται μόνον εφόσον δεν παραβλάπτει την ακεραιότητα του τόπου αυτού»⁷⁴. Στη συνέχεια το ΔΕΕ, επαναλαμβάνοντας την πάγια νομολογία του, υπογράμμισε ότι η ως άνω ειδική διαδικασία του άρθρου 6 § 3 συντίθεται από δύο στάδια. «Κατά το πρώτο στάδιο, το οποίο ρυθμίζει η πρώτη περίοδος της εν λόγω διατάξεως, επιβάλλεται στα κράτη μέλη η υποχρέωση να προβαίνουν σε δέουσα εκτίμηση των επιπτώσεων που έχει ένα σχέδιο ή ένα προγραμματιζόμενο έργο επί ενός προστατευόμενου τόπου, εφόσον είναι πιθανό ότι το σχέδιο ή το έργο αυτό θα επηρεάσει σημαντικά τον εν λόγω τόπο». Η εν λόγω εκτίμηση πρέπει να λαμβάνει υπόψη την αρχή της προφύλαξης, να γίνεται υπό το πρίσμα των ειδικών περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών και συνθηκών του

69. ΔΕΕ, 20 Νοεμβρίου 2017, C-441/17R, Επιτροπή κατά Πολωνίας, ό.π. σκ. 42.

70. *Ibid.* σκ. 61.

71. L. Kramer, "Injunctive Relief in Environmental Matters", ό.π. 265.

72. ΔΕΕ, 18 Απριλίου 2018, C-441/17, Επιτροπή κατά Πολωνίας, ECLI:EU:C:2018:255.

73. *Ibid.* σκ. 106.

74. *Ibid.* σκ. 108.

τόπου τον οποίο αφορά το σχέδιο ή το έργο, να προσδιορίζονται, λαμβανομένων υπόψη των βέλτιστων επιστημονικών γνώσεων επί του θέματος, όλες οι πτυχές του σχεδίου ή του έργου που θα μπορούσαν, αυτές καθεαυτές ή σε συνδυασμό με άλλα σχέδια ή έργα, να επηρεάσουν τους στόχους διατηρήσεως του τόπου αυτού και να περιέχει πλήρη, ακριβή και οριστικά συμπεράσματα και διαπιστώσεις, ώστε να αίρεται κάθε εύλογη αμφιβολία, από επιστημονικής απόψεως, όσον αφορά τις επιπτώσεις των σχεδιαζόμενων εργασιών στον οικείο προστατευόμενο τόπο⁷⁵.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο τόνισε ότι «κατά το δεύτερο στάδιο, το οποίο ρυθμίζει η δεύτερη περίοδος του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας περί οικοτόπων και το οποίο διεξάγεται μετά την εν λόγω δέουσα εκτίμηση, το σχέδιο ή έργο αυτό μπορεί να εγκριθεί μόνον υπό την προϋπόθεση ότι δεν παραβιάζει την ακεραιότητα του οικείου τόπου, με την επιφύλαξη των διατάξεων της § 4 του ίδιου άρθρου». Προϋπόθεση, σύμφωνα με το Δικαστήριο, για να μην παραβιάζεται η ακεραιότητα ενός τόπου ως φυσικού οικοτόπου, είναι η παραμονή του σε ικανοποιητική κατάσταση διατηρήσεως, πράγμα που συνεπάγεται τη διασφάλιση της διατηρήσεως των συστατικών χαρακτηριστικών του οικείου τόπου. Συνεπώς, σύμφωνα με το Δικαστήριο, η έγκριση σχεδίου ή έργου, επιτρέπεται μόνον υπό την προϋπόθεση ότι οι αρμόδιες αρχές έχουν διαμορφώσει την πεποίθηση ότι το συγκεκριμένο σχέδιο ή έργο δεν πρόκειται να έχει επιβλαβείς συνέπειες για την ακεραιότητα του τόπου αυτού. Η πεποίθηση αυτή διαμορφώνεται όταν δεν υφίσταται, από επιστημονικής απόψεως, καμία εύλογη αμφιβολία ως προς τη μη ύπαρξη τέτοιων συνεπειών. Το Δικαστήριο υπογράμμισε, επίσης, ότι η εν λόγω διάταξη εμπεριέχει την αρχή της προφυλάξεως και παρέχει τη δυνατότητα αποτελεσματικής αποτροπής των προσβολών που μπορούν να προκαλέσουν στην ακεραιότητα των προστατευόμενων τόπων τα υπό εξέταση σχέδια ή έργα και ως εκ τούτου, οι αρμόδιες εθνικές αρχές δεν επιτρέπεται να εγκρίνουν παρεμβάσεις που ενέχουν τον κίνδυνο μόνιμης αλλοιώσεως των οικολογικών χαρακτηριστικών των τόπων οι οποίοι περιλαμβάνουν τύπους φυσικών οικοτόπων κοινοτικού ενδιαφέροντος ή προτεραιότητας. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω κανόνων το Δικαστήριο εξέτασε κατά πόσον, όπως υποστηρίζει η Επιτροπή με την πρώτη αιτίσά της, η Δημοκρατία της Πολωνίας παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 6 § 3 της οδηγίας περί οικοτόπων⁷⁶.

Το Δικαστήριο, αφού ανέλυσε διεξοδικά κατά πόσο η δέουσα εκτίμηση στην οποία προέβη η Πολωνία ικανοποιούσε

τις απαιτήσεις του άρθρου 6 § 3⁷⁷ οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι «οι πολωνικές αρχές, καθόσον δεν διέθεταν όλα τα κρίσιμα στοιχεία για την εκτίμηση των επιπτώσεων των επίμαχων δραστηριοτήτων ενεργού δασικής διαχειρίσεως στην ακεραιότητα της περιοχής του δικτύου Natura 2000 Puszcza Białowieska, δεν διενήργησαν δέουσα εκτίμηση των επιπτώσεων αυτών και, ως εκ τούτου, παρέβησαν την υποχρέωση που υπέχουν από το άρθρο 6 § 3, πρώτη περίοδος, της οδηγίας περί οικοτόπων»⁷⁸.

Στη συνέχεια το Δικαστήριο εξέτασε αν, όπως υποστηρίζει η Επιτροπή στο πλαίσιο της πρώτης αιτιάσεώς της, οι επίμαχες δραστηριότητες ενεργού δασικής διαχειρίσεως είναι ικανές να έχουν επιβλαβείς συνέπειες στους εν λόγω προστατευόμενους οικοτόπους και στα εν λόγω προστατευόμενα είδη εντός της περιοχής του δικτύου Natura 2000 Puszcza Białowieska και, ως εκ τούτου, αν είναι ικανές να θίξουν την ακεραιότητα της περιοχής αυτής. Το Δικαστήριο μετά από εξαντλητική αναφορά των δραστηριοτήτων οι οποίες ενδέχεται να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στον οικείο τόπο, συμπέρανε ότι η έλλειψη της δέουσας εκτίμησης που να ικανοποιεί τις απαιτήσεις του άρθρου 6 § 3, δεν επιτρέπει στις αρμόδιες αρχές να αποφανθούν αν οι εν λόγω δραστηριότητες δασικής διαχειρίσεως είναι ικανές να θίξουν την ακεραιότητα και, κατά συνέπεια, παρέβησαν την υποχρέωση που υπέχουν από το άρθρο 6 § 3, δεύτερη περίοδος, της οδηγίας περί οικοτόπων⁷⁹.

2. Σχετικά με την παράβαση του άρθρου 6 § 1 της οδηγίας περί οικοτόπων και του άρθρου 4 §§ 1 και 2 της οδηγίας περί πτηνών

Ακολούθως, το Δικαστήριο εξέτασε καά πόσο είναι βάσιμη η αιτίαση της Επιτροπής ότι η Δημοκρατία της Πολωνίας, υλοποιώντας τις επίμαχες δραστηριότητες ενεργού δασικής διαχειρίσεως, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 6 § 1 της οδηγίας περί οικοτόπων και από το άρθρο 4 §§ 1 και 2 της οδηγίας περί πτηνών. Αξίζει να σημειωθεί ότι, δυνάμει του άρθρου 6 § 1 της οδηγίας περί οικοτόπων, για κάθε ειδική ζώνη διατηρήσεως, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να καθορίσουν τα αναγκαία μέτρα διατηρήσεως που ανταποκρίνονται στις οικολογικές απαιτήσεις των τύπων φυσικών οικοτόπων του παραρτήματος I της οδηγίας αυτής και των ειδών του παραρτήματος II της εν λόγω οδηγίας, που βρίσκονται στην οικεία περιοχή. Περαιτέρω, το άρθρο 4 της οδηγίας περί πτηνών προβλέπει ειδικώς στοχοθετημένο και ενισχυμένο καθεστώς, τόσο για τα είδη που μνημονεύονται στο παράρτημα I της οδηγίας αυτής όσο και για τα μη

75. *Ibid.* σκ. 110-114.

76. *Ibid.* σκ. 115-121.

77. *Ibid.* σκ. 122-150.

78. *Ibid.* σκ. 151.

79. *Ibid.* σκ. 152-193.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

κατονομαζόμενα στο εν λόγω παράρτημα αποδημητικά είδη των οποίων η έλευση είναι τακτική, το οποίο δικαιολογείται από το γεγονός ότι πρόκειται, αντιστοίχως, για τα είδη που αντιμετωπίζουν τη μεγαλύτερη απειλή και για τα είδη που αποτελούν κοινή κληρονομιά της Ένωσης. Επομένως, τα κράτη μέλη έχουν την υποχρέωση να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για τη διατήρηση των εν λόγω ειδών.

Ειδικότερα, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 6 § 1 της οδηγίας περί οικοτόπων και το άρθρο 4 §§ 1 και 2 της οδηγίας περί πτηνών επιτάσσουν όχι μόνο τη θέσπιση των μέτρων διατήρησης που είναι αναγκαία για την παραμονή σε ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης των προστατευόμενων οικοτόπων και ειδών εντός της οικείας περιοχής, αλλά επίσης, και προ πάντων, την ουσιαστική εφαρμογή των μέτρων αυτών, ώστε να μην καταστούν οι διατάξεις αυτές άνευ πρακτικής αποτελεσματικότητας⁸⁰. Επ' αυτού το Δικαστήριο επισήμανε ότι η Πολωνία θέσπισε τέτοια μέτρα πλην όμως ουδέποτε τα εφήρμοσε⁸¹, και κατά συνέπεια, παρέβη τις υποχρεώσεις που έχει δυνάμει του άρθρου 6 § 1 της οδηγίας περί οικοτόπων, καθώς και του άρθρου 4 §§ 1 και 2 της οδηγίας περί πτηνών.

3. Σχετικά με την παράβαση του άρθρου 12 § 1, στοιχεία α' και δ', της οδηγίας περί οικοτόπων

Εν προκειμένω η αιτίαση της Επιτροπής είναι ότι η Δημοκρατία της Πολωνίας, υλοποιώντας τις επίμαχες δραστηριότητες ενεργού δασικής διαχείρισης, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 12 § 1, στοιχεία α' και δ', της οδηγίας περί οικοτόπων, διότι οι δραστηριότητες αυτές δεν καθιστούν δυνατή την αποτροπή της βλάβης ή της καταστροφής των τόπων αναπαραγωγής ή των τόπων αναπαύσεως των ειδών σαπροξυλικών κανθάρων που περιλαμβάνονται στο παράρτημα IV, στοιχείο α', της οδηγίας αυτής, και συγκεκριμένα του *Buprestis splendens*, του *Cucujus cinnaberinus*, του *Phryganophilus ruficollis* και του *Pytho kolwensis*. Το άρθρο 12 § 1, στοιχεία α' και δ', της οδηγίας περί οικοτόπων επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για τη θέσπιση καθεστώτος αυστηρής προστασίας των ζωικών ειδών που μνημονεύονται στο παράρτημα IV, στοιχείο α', της οδηγίας αυτής, εντός της περιοχής φυσικής κατανομής τους, το οποίο να απαγορεύει κάθε μορφή αιχμαλωσίας ή θανατώσεως εκ προθέσεως δειγμάτων αυτών των ειδών λαμβανομένων στη φύση καθώς και τη βλάβη ή την καταστροφή των τόπων αναπαραγωγής ή των τόπων αναπαύσεως.

Επ' αυτού το Δικαστήριο έκρινε ότι «η τήρηση της διατάξεως αυτής από τα κράτη μέλη συνεπάγεται την υποχρέωση

τους όχι μόνο να θεσπίσουν πλήρες νομοθετικό πλαίσιο, αλλά και να εφαρμόσουν συγκεκριμένα και ειδικά μέτρα προστασίας. Ομοίως, το αυστηρό σύστημα προστασίας προϋποθέτει τη λήψη συνεκτικών και συντονισμένων μέτρων προληπτικού χαρακτήρα. Επομένως, τέτοιο σύστημα αυστηρής προστασίας πρέπει να μπορεί να αποτρέψει αποτελεσματικά την αιχμαλωσία ή την εκ προθέσεως θανάτωση στη φύση καθώς και τη βλάβη ή την καταστροφή των τόπων αναπαραγωγής ή των τόπων αναπαύσεως των ζωικών ειδών που μνημονεύονται στο παράρτημα IV, στοιχείο α', της οδηγίας περί οικοτόπων»⁸². Έχοντας ως αφετηρία την ως άνω σκέψη, το ΔΕΕ, αφού αναφέρθηκε αναλυτικά στις υπό κρίση δραστηριότητες δασικής διαχείρισης εκ μέρους της Πολωνίας, επισήμανε ότι αυτές μπορούν να έχουν ως αναπόφευκτη συνέπεια τη θανάτωση καθώς και τη βλάβη ή την καταστροφή των τόπων αναπαραγωγής και των τόπων αναπαύσεως των ειδών σαπροξυλικών κανθάρων. Κατά συνέπεια, η ανωτέρω αιτίαση της Επιτροπής, η οποία αφορά στην παράβαση του άρθρου 12 § 1, στοιχεία α' και δ', της οδηγίας περί οικοτόπων, είναι βάσιμη⁸³.

4. Σχετικά με την παράβαση του άρθρου 5 §§ 1 και 2 της οδηγίας περί πτηνών

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο το απασχόλησε η αιτίαση της Επιτροπής ότι η Δημοκρατία της Πολωνίας, επιτρέποντας την υλοποίηση των επίμαχων δραστηριοτήτων ενεργού δασικής διαχείρισης, δεν θέσπισε, κατά παράβαση του άρθρου 5, στοιχεία β' και δ', της οδηγίας περί πτηνών, γενικό καθεστώς διατήρησης για την αποτροπή, μεταξύ άλλων, της εκ προθέσεως καταστροφής των φωλιών και της παρενοχλήσεως, εντός της περιοχής του δικτύου Natura 2000 Puszcza Białowieńska, της σπουργιτόγλαυκας, του αιγιωλιού και του δρυοκολάπη, ειδών που περιλαμβάνονται στο παράρτημα I της οδηγίας αυτής. Να σημειωθεί ότι το άρθρο 5 της οδηγίας περί πτηνών (είναι το αντίστοιχο του άρθρου 12 της οδηγίας 92/43) επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση όχι μόνο να θεσπίσουν πλήρες νομοθετικό πλαίσιο αλλά και να λάβουν συγκεκριμένα, λεπτομερή και αποτελεσματικά μέτρα διατήρησης. Το καθεστώς αυτό έχει ως βάση του την υποχρέωση να ανασχεθεί η μείωση του πληθυσμού των ειδών πτηνών που μνημονεύονται στο άρθρο 1 της οδηγίας αυτής.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η προσβαλλόμενη απόφαση δεν περιέχει καμία συγκεκριμένη διάταξη με σκοπό την αποτελεσματική αποτροπή της βλάβης ή καταστροφής των τόπων αναπαραγωγής ή των τόπων αναπαύσεως των επίμαχων πτηνών⁸⁴. Επίσης, διαπίστωσε ότι δεν έχουν ληφθεί τα αναγκαία μέτρα για την εγκαθίδρυση γενικού καθεστώ-

80. *Ibid.* σκ. 213.

81. *Ibid.* σκ. 215.

82. *Ibid.* σκ. 231.

83. *Ibid.* σκ. 238.

84. *Ibid.* σκ. 256.

τος προστασίας όλων των ειδών άγριων πτηνών⁸⁵. Κατόπιν αυτού, το Δικαστήριο οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι η ως άνω αιτίαση της Επιτροπής, η οποία αφορά παράβαση του άρθρου 5, στοιχεία β' και δ', της οδηγίας περί πτηνών, είναι βάσιμη⁸⁶.

Μια (σύντομη) αποτίμηση της απόφασης *Białowiezka* (κύρια δίκη)

Η πάγια νομολογία του ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 6 και ιδίως της § 3 και του άρθρου 12 § 1 της οδηγίας 92/43, όπως επίσης του άρθρου 5 §§ 1 και 2 της οδηγίας 2009/147, επιβεβαιώθηκε και στην περίπτωση του δάσους της προστατευόμενης περιοχής Puszczza Białowiezka. Αποκτά, μάλιστα, ιδιαίτερη σημασία το γεγονός ότι συνεχίζεται –και εμπλουτίζεται περαιτέρω– η πάγια σχετική νομολογία του Δικαστηρίου και στην ειδικότερη περίπτωση των δασών που ανήκουν στο δίκτυο Natura 2000, καθώς αυτά συντίθενται ταυτόχρονα από φυσικούς οικοτόπους και οικοτόπους ειδών οι οποίοι χρήζουν προστασίας, πολλών δε μάλλον όταν πρόκειται για οικοτόπους προτεραιότητας και για είδη του παραρτήματος IV (όπως στην προκείμενη περίπτωση).

Επιχειρώντας μια συνόψιση των χαρακτηριστικών της απόφασης Puszczza Białowiezka, θα ήταν σκόπιμο να αναδείξουμε τα κυριότερα από αυτά. Κατ'αρχάς, θα πρέπει να επισημανθεί ότι το Δικαστήριο συνεχίζει την πάγια νομολογία του σχετικά με την υποχρέωση των κρατών μελών να εφαρμόσουν την ειδική διαδικασία δέουσας εκτίμησης που προβλέπεται στο άρθρο 6 § 3 της οδηγίας για τους οικοτόπους. Ειδικότερα, υπογραμμίζεται η πρόβλεψη του άρθρου 6 § 3, εδάφιο 1, η οποία θεσπίζει την υποχρέωση διεξαγωγής screening και εκείνη του άρθρου 6 § 3, εδάφιο 2, η οποία προβλέπει τη διεξαγωγή της δέουσας εκτίμησης.

Ένα εξαιρετικά σημαντικό ζήτημα, που συνδέεται με την ως άνω πρόβλεψη, είναι αυτό του χρόνου πρότασης των πιθανών μέτρων αποφυγής ή μετριασμού: αυτή θα γίνει κατά τη φάση του screening ή κατά τη φάση της δέουσας εκτίμησης; Σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ «η πλήρης και επακριβής ανάλυση των μέτρων που δύνανται να αποτρέψουν ή να μειώσουν ενδεχόμενες σημαντικές επιπτώσεις στον συγκεκριμένο τόπο δεν πρέπει να διενεργείται κατά το στάδιο προελέγχου, αλλά κατά το στάδιο της δέουσας εκτιμήσεως»⁸⁷ διότι «η συνεκτίμηση των μέτρων αυτών ήδη από το στάδιο προελέγχου θα μπορούσε να θίξει την πρακτική αποτελεσματι-

κότητα της οδηγίας περί οικοτόπων, γενικώς, και το στάδιο εκτιμήσεως, ειδικώς, καθόσον θα καθιστούσε το στάδιο αυτό άνευ αντικειμένου, θα υφίστατο δε κίνδυνος καταστρατηγήσεως του εν λόγω σταδίου εκτιμήσεως, το οποίο όμως αποτελεί ουσιώδη εγγύηση προβλεπόμενη από την οδηγία αυτή.»⁸⁸

Η ως άνω κρίση του Δικαστηρίου επιβεβαιώνει τη διακρίτοτητα της οδηγίας 92/43 σε σχέση με την οδηγία ΕΠΕ καθόσον η πρώτη αντιμετωπίζει διαφορετικά από τη δεύτερη την προβολή των μέτρων αποφυγής ή μετριασμού. Είναι, λοιπόν, κρίσιμο να μην συγχέουμε το screening της οδηγίας ΕΠΕ, κατά το οποίο είναι επιτρεπτή η προβολή των ως άνω μέτρων με εκείνο της οδηγίας 92/43 κατά το οποίο δεν είναι επιτρεπτή⁸⁹. Πράγματι, η ρύθμιση του άρθρου 4 § 4 της οδηγίας ΕΠΕ σχετικά με το screening θεσπίζει υποχρέωση για τον κύριο του έργου να παράσχει πληροφόρηση για τα χαρακτηριστικά του έργου και για τις ενδεχόμενες επιπτώσεις στο περιβάλλον, όπως αυτή ορίζεται στο παράρτημα ΙΙΑ, αλλά και τη δυνατότητα να παράσχει περιγραφή των μέτρων που προβλέπονται για να αποτραπούν ή να προληφθούν επιπτώσεις στο περιβάλλον⁹⁰.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η ταυτόχρονη εφαρμογή των διατάξεων για την προστασία των οικοτόπων (άρθρο 6 της οδηγίας 92/43) και των διατάξεων για την προστασία των ειδών (άρθρο 12 § 1 της οδηγίας 92/43 και άρθρο 5 §§ 1 και 2 της οδηγίας 2009/147.) Πρόκειται για μια ολιστική προσέγγιση η οποία έχει να κάνει με το αντικείμενο της προστασίας που είναι το δάσος στο οποίο συνυπάρχουν, όπως τονίστηκε ήδη, οι φυσικοί οικοτόποι, οι οικοτόποι ειδών και τα προστατευόμενα είδη. Είναι η πρώτη φορά που το Δικαστήριο προβαίνει σε μια τέτοια ολιστική προσέγγιση η οποία, άλλωστε, είναι επιβεβλημένη σε περιπτώσεις όπως αυτή του δάσους Puszczza Białowiezka και των δασικών οικοσυστημάτων γενικότερα καθώς απαντά στην ανάγκη αυστηρής προστασίας τους⁹¹.

88. *Ibid.* σκ. 37.

89. R. Broadbent & C.A. Caine, “A fresh start for screening under the Habitats Regulations” (2018) 20 *Environmental Law Review* 169.

90. Γ. Μπάλια, Η Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στην ΕΕ, ό.π. 66-73.

91. Η αυστηρή προστασία των δασών του δικτύου Natura 2000 από το ΔΕΕ προβάλλει ανάγλυφα στις Προτάσεις της 25^{ης} Ιουλίου 2018 της Γ. Εισαγγελέως J. Kokott στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-293/17 και C-294/17, *Coöperatie Mobilisatie for the Environment/UA*. Ένα από τα προδικαστικά ερωτήματα που τέθηκαν στο ΔΕΕ από το Raad van State (Συμβούλιο της Επικρατείας, Κάτω Χώρες) αφορούσε στο κατά πόσον η βόσκηση σε δάσος του δικτύου Natura 2000 αποτελεί «έργο» το οποίο υπάγεται στη διαδικασία του άρθρου 6, παράγραφος 3 της οδηγίας 92/43. Η Γ. Εισαγγελέας τοποθετήθηκε θετικά τονίζοντας ότι θα πρέπει να εξετάζεται εάν η εν λόγω

85. *Ibid.* σκ. 257-259.

86. *Ibid.* σκ. 266.

87. ΔΕΕ, 12 Απριλίου 2018, C-323/17, *People Over Wind*, Peter Sweetman κατά Coillte Teoranta, ECLI:EU:C:2018:244, σκ. 36.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

Το τρίτο χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η ένταση του δικαστικού ελέγχου. Θα πρέπει κατ' αρχάς να τονιστεί ότι, επειδή ο πυρήνας της διάταξης του άρθρου 6 § 3 είναι η μη προσβολή της ακεραιότητας του τόπου, για την οποία υφίσταται υποχρέωση αποτελέσματος, ο δικαστικός έλεγχος είναι αυξημένης εντάσεως σε σχέση με το συνήθη⁹². Ωστόσο, ο έλεγχος αυτός δεν πρέπει να λαμβάνει τα χαρακτηριστικά μιας *de novo* αξιολόγησης που θα υποκαθιστά εκείνη της διοίκησης⁹³. Η προσέγγιση του Δικαστηρίου στην υπόθεση

δραστηριότητα συνάδει με τους στόχους διατηρήσεως ενός προστατευόμενου τόπου (σημείο 126 των προτάσεων).

92. Τα ενωσιακά δικαστήρια, στηριζόμενα στην αρχή της επιμελούς και αμερόληπτης εξέτασης, κινούνται στο μεταίχμιο της διαδικασίας και της ουσίας, πράγμα που συνεπάγεται αυξημένης έντασης έλεγχο. Βλ., Πρωτοδικείο, 11 Σεπτεμβρίου 2002, T-13/99, *Pfizer Animal* κατά Συμβουλίου, Συλλ II-3305. ΔΕΕ, 22 Δεκεμβρίου 2010, C-77/09, *Gowan*, Συλλ I-13533. Ειδικότερα για την περίπτωση εφαρμογής της οδηγίας για τους οικοτόπους, βλ., ΔΕΕ, 11 Σεπτεμβρίου 2012, C-43/10, *Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακαρνανίας*, ό.π. σκ. 127: «*Εν πάση περιπτώσει στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να κρίνει αν το επίμαχο στην κύρια δίκη σχέδιο έχει πράγματι επιβλαβείς συνέπειες για την ακεραιότητα ενός ή περισσότερων ΤΚΣ όπου ευρίσκονται ένας τύπος φυσικού οικοτόπου προτεραιότητας και/ή ένα είδος προτεραιότητας*».

93. R. Moules, *Environmental Judicial Review* (Oxford/Portland, Hart Publishing, 2011) 16. A.H. Turk, "Oversight of Administrative Rulemaking: Judicial Review" (2013) 19 *European Law Journal* 141.

Puszczza Białowieska αναφορικά με το ζήτημα της εντάσεως του δικαστικού ελέγχου εντάσσεται μεν στην πάγια νομολογία του ΔΕΕ πλην όμως κινείται σε ακραία όρια. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο εκκινεί από τη θέση ότι «*η εκτίμηση που πραγματοποιείται βάσει του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας περί οικοτόπων δεν επιτρέπεται να παρουσιάζει κενά και πρέπει να περιέχει πλήρη, ακριβή και οριστικά συμπεράσματα και διαπιστώσεις, ώστε να αίρεται κάθε εύλογη αμφιβολία, από επιστημονικής απόψεως, όσον αφορά τις επιπτώσεις των σχεδιαζόμενων εργασιών στον οικείο προστατευόμενο τόπο*»⁹⁴. Προκύπτει, λοιπόν, εξ αυτού η ανάγκη να διερευνηθεί το Δικαστήριο κατά πόσο η δέουσα εκτίμηση που εκπονήθηκε από την αρμόδια αρχή της Πολωνίας παρουσιάζει κενά και εάν περιλαμβάνει πλήρη, ακριβή και οριστικά συμπεράσματα. Για το σκοπό αυτό, το ΔΕΕ προέβη σε διεξοδική εξέταση των πραγματικών δεδομένων και κατέληξε στη διαπίστωση ότι η ως άνω εκτίμηση παρουσιάζει σημαντικά κενά, τα οποία παρέθεσε με λεπτομερή τρόπο που κινείται μεταξύ του ελέγχου πλήρους δικαιοδοσίας και του ακυρωτικού ελέγχου⁹⁵.

E. Hammond Meazell, "Super Deference, the Science Obsession, and Judicial Review as Translation of Agency Science" (2011) 109 *Michigan Law Review* 733 επ.

94. ΔΕΕ, 18 Απριλίου 2018, C-441/17, *Επιτροπή κατά Πολωνίας*, ό.π. σκ. 114.

95. *Ibid.* σκ. 133-193.